

Теліженко Людмила Вікторівна ¹

Telizhenko L.

РОЛЬ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

THE ROLE OF THE INTELLIGENTSIA IN THE FORMATION OF CIVIL SOCIETY

АНОТАЦІЯ:

Аналізується сучасний стан громадянського суспільства в Україні. Показується, що в порівнянні з країнами розвиненої демократії громадянське суспільство в Україні слабке, неконсолідоване, таке, що тільки перебуває в процесі свого становлення. Висловлюється думка про те, що інтелігенція здатна об'єднати суспільство та досягнути громадянської злагоди в ньому. Світоглядним та методологічним обґрунтуванням авторської позиції є постнекласична раціональність, яка, долаючи суб'єкт-об'єкту розірваність, формує нове уявлення про сутнісні сили і функції інтелігенції. Доводиться, що інтелігенція втілює в собі кращі якості суспільства, присутня у всіх його сферах та практиках, виступає його особливою єдиною та перетворюючою силою. Робиться висновок про те, що інтелігенція у суспільстві виконує єдину роль, виробляє основні цінності, спільні для всіх, вибудовує упорядковану систему відносин на горизонтальному рівні між різними суспільними групами і між вертикаллю влади та її інститутами і громадянським суспільством, виконує просвітницьку та людинотворчу роль, необхідну для побудови громадянського суспільства.

ABSTRACT:

The current state of civil society in Ukraine is analysed. It is shown that in comparison with the countries of developed democracies, the civil society in Ukraine is weak, unconsolidated, such that it is solely in the process of its formation. It is expressed ones opinion that the intelligentsia is able to unite society and achieve civil harmony in it. The worldview and methodological substantiation of the author's position is post-classical rationality, which, overcoming the subject-object rupture, forms a new idea of the essential forces and functions of the intelligentsia. It turns out that the intelligentsia embodies the best qualities of society, is present in all its spheres and practices, acts as its special unifying and transforming force. It is concluded that the intelligentsia in society plays a unifying role, produces basic values common to all, builds an orderly system of relations at the horizontal level between different social groups and between the power vertical and its institutions and civil society, performs the educational and human role is necessary to build civil society.

¹ доктор філософії, доцент, доцент кафедри фундаментальної юриспруденції та конституційного права
Сумський державний університет, УКРАЇНА
Doctor of Philosophy, Associate Professor of the Department of Fundamental Jurisprudence and Constitutional Law
Sumy State University, UKRAINE

ВСТУП.

Роль інтелігенції у формуванні та розвитку громадянського суспільства хвилює науковців ще з середини XIX ст., коли в Російській імперії і країнах її впливу почало активно обговорюватися питання про кращу частину суспільства, що виділяється розумовими здібностями або інтелектом та здатна провести назрілі, насамперед, суспільно-політичні зміни [1]. Сьогодні інтелігенція існує в більшості країн світу, в тому числі й західному суспільстві. Її поява пояснюється формуванням «нового класу», що володіє знаннями й критичним сприйняттям дійсності в наслідок виокремлення розумової праці в окремий вид діяльності. На думку американського дослідника А. Гоулднера, основою цього класу є інтелігенція, яка має активну соціальну позицію й впливає на інститути громадянського суспільства [2]. В умовах сучасних трансформаційних процесів, що відбуваються в усьому світі і супроводжуються кризовими явищами як економічного, так і соціально-політичного характеру, коли необхідними стають термінові позитивні зміни в усіх сферах суспільства, питання ролі інтелігенції як рушія та основи цих змін шляхом розвитку громадянського суспільства знову стає актуальним. Для України – це запит на народовладдя, розвиток демократії, потреба негайного подолання суспільно-політичної кризи, що загрожує всій системі державного та суспільного устрою країни.

Проте питання ролі інтелігенції у формуванні громадянського суспільства, при всьому інтересі до нього широкого кола зарубіжних та вітчизняних науковців, було і залишається складним та навіть неоднозначним. Це пояснюється цілою низкою факторів та причин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, що впливають на його осмислення.

По-перше, це нові історичні умови, які формують нові вимоги та бачення ролі інтелігенції як на рівні всього суспільства, так і окремих його груп. Особливо, якщо брати до уваги той факт, що система уявлень про роль інтелігенції в громадянському суспільстві так і не була сформована.

По-друге, це стан розвитку громадянського суспільства в сучасних умовах, складність та багатовимірність його розуміння як певного типу суспільної організації, його структурних елементів та призначення, що теж змінюються в залежності від конкретних історичних умов, у яких воно формується, від стану суспільства та його запитів, наукових чи політичних підходів тощо.

По-третє, це складність розуміння поняття «інтелігенція», яке ніколи не мало ні однозначного визначення, ні чітко встановлених ознак, за якими б

інтелігенція ідентифікувалася, ні тим більше однакового розуміння її потенціалу та дієздатності. Більше того, питання інтелігенції завжди було дискусійним, таким, що ґрунтувалося як на позитивній її характеристиці, так і негативній, що теж значно впливає на розуміння її ролі у формуванні громадянського суспільства.

Мета роботи полягає в тому, щоб, враховуючи всі фактори, що ускладнюють осмислення даної проблеми, проаналізувати роль інтелігенції у формуванні громадянського суспільства сьогодні.

ІНТЕЛІГЕНЦІЯ У НОВИХ ІСТОРИЧНИХ УМОВАХ.

Модерний, роз'єднаний світ періоду імперій залишився позаду. Сьогодні – це постмодерний світ, що глобалізується, насамперед, навколо ринкових відносин на рівні держав і їх політичних сил. Та в наслідок цих світових процесів у житті України відбуваються соціальні, культурні та навіть ціннісні зміни, що демонструють нові, горизонтальні маркери глибоких протиріч: між багатими і бідними, між прихильниками «старих» і «нових» конфесій, між представниками різних мовних груп, між тими, хто приймає сучасну мораль, та тими, хто сповідує моральність з традиційними принципами і нормами, тощо. Тобто, в той час, як на глобальному рівні світ прагне до єдності з метою подолання сучасних викликів різноманітного характеру для забезпечення свого цивілізаційного майбутнього, використовуючи для цього, насамперед, механізми економічного та політичного впливу, на локальному рівні, якщо так розглядати Україну в межах світового цілого, активізуються процеси диференціації національного суспільства. Державою та всесвітніми організаціями ці процеси розглядаються як шлях до розбудови та демократизації суспільства, як спосіб сприяння самореалізації особистості та її прав і свобод через формування в ньому різноманітних груп за інтересами, віковими ознаками, способом самовираження, сексуальною орієнтацією тощо. Проте без об'єднуючої їх сили, що приводить до руху суспільство, за відсутності внутрішніх структурних скріп між ними, здатних перетворити групи на цілісний суспільний організм, ці процеси здатні обернутися розпадом «соціальної тканини», появою соціального хаосу та посиленням диктатури влади. Зрозуміло, що такою силою, запобіжником цих негативних процесів може бути тільки громадянське суспільство з розвинутою мережею його інституцій, яке, в свою чергу, не можливе без свого наставника та ідеолога – інтелігенції, здатної об'єднати його на засадах толерантності та партнерства.

В Україні таких нових соціальних груп, які є однаково чутливими до внутрішніх політичних питань, що їх об'єднують і утворюють ґрунт для волонтерського руху та громадської активності, є багато. Це учасники бойових дій і їх родини, постраждалі від війни на Сході країни, внутрішньо переміщені особи, волонтери, ЛГБТ спільноти тощо. Та все ж значна частина населення країни відрізняється як ставленням до подій сучасного світу, так і власною життєвою позицією, переважно пасивною. Як зазначається в аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень, «соціологічні дослідження чітко фіксують досить парадоксальне явище: попри очевидну активізацію громадянського суспільства... суспільство в цілому залишається пасивним. ...Лише 35,5 % громадян знають про громадські організації, які діють в їхніх містах чи селах, а 65,5 % – не знають» [3]. Тут же робиться висновок про те, що «суспільство залишається пасивним спостерігачем активності досить нечисельної групи активістів. ...Відсоток громадян, долучених до громадської діяльності чи участі в громадських організаціях після підйому громадської активності під час подій Революції Гідності, фактично не зріс ані на відсоток. Активізація громадської активності тримається на напруженій діяльності громадських активістів, які стали витрачати на громадську роботу більше часу і сил. Незначне залучення громадян до соціальної активності, до участі в діяльності громадських організацій залишається однією з ключових проблем громадянського суспільства» [там же]. Також зазначається, що громадські організації нерідко створюються «для галочки», а громадська активність пов'язана з політичною кон'юнктурою [там же]. Показово, що соціологічне опитування наступного року, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Київським міжнародним інститутом соціології з 8 по 20 серпня 2019 року, зафіксувало зменшення ще на 10 % числа громадян, які бачать потребу у громадських організаціях [4].

Тобто, на тлі змін в соціальній структурі суспільства, його цілісність та активність не зростають. Більшість населення країни залишається інертною та продовжує розраховувати не на власні сили, а на «доброго пана», вважаючи головним, щоб завтра не було гірше, ніж сьогодні. Це сприяє посиленню вертикалі влади, впливу її інститутів на життя суспільства та зниженню її зв'язків з ним. Особливо цьому посприяла пандемія COVID-19 і протидія їй, які викликали запровадження обмеження усталених демократичних прав і свобод громадян. Аналітики зазначають, що уряд та політики під виглядом боротьби з пандемією, на тлі зростаючої соціально-економічної кризи «перебирають на себе надзвичайні повноваження та

посилюють державний нагляд, триває політична криза, яка загрожує майбутньому ліберальній демократії» [5]. У черговому звіті констатується, що, як і в багатьох країнах світу, «рівень свободи в Україні знизився... на тлі пандемії та політичної корупції, що вилилося в конституційну кризу» [6]. Водночас пандемія та криза ще більше знизили соціальну згуртованість нашого суспільства. Зростання поляризації прибутків призвело до зростання нерівності людей, а, як відомо, рівень розвитку громадянського суспільства в країні вимірюється добробутом найменш забезпечених її громадян, а не найзаможніших [7].

У цілому це означає, що об'єднавчі політико-економічні процеси світового характеру на рівні нації сьогодні не супроводжуються ні зростанням громадянської свідомості в суспільстві, ні появою ефективних моделей співпраці влади й суспільства. Швидше, навпаки, на тлі зростання корупції, соціального збідніння, розчарування повільним темпом реформ у суспільстві відбувається втрата довіри до майже всіх державних інституцій та політиків, що лише супроводжується пасивністю маси більшості громадян та їх звиканням до правового нігілізму. І це протиріччя між державою і суспільством в умовах сучасного стану світових глобалізаційних процесів, очевидно, буде зростати й надалі. Так, засновник і президент Всесвітнього економічного форуму в Давосі Клаус Шваб у своїй новій книзі з приводу сучасних змін у світі зазначив, що нинішня світова система зламана і потребує «Великого перезавантаження» [8]. Клаус Шваб переконаний, що для національних держав воно буде означати «вторгнення урядів» у життя суспільства, які «вирішать... переписати деякі правила гри, дати нове визначення суспільного договору і постійно підвищуватимуть свою роль» [там же]. Про «симбіоз» держави і громадянського суспільства як оптимальної моделі існування суспільства тут не йдеться, що на тлі диференційних процесів без активного розвитку громадянського суспільства є навіть небезпечним. Для України, що долучилася до глобалізаційних процесів, це загрожує перетворенням її на «периферійну зону» в глобальному світі та веде до ще більшого поглиблення внутрішньої диференціації суспільства, появи ознак нового конфлікту між ним і владою [9].

Окрім зазначених протиріч у суспільстві сьогодні існують й інші тектонічні розломи, які без негайної консолідації вільних та активних громадян, очолюваних тими, хто на вівтар суспільних інтересів здатні покласти власні, загрожують майбутньому країни. Це, зокрема, поява олігархів, які через політиків і державні структури впроваджують потрібні їм рішення, маніпулюють свідомістю мас та за допомогою ЗМІ підмінюють їх інтереси

власними. Сьогодні ми отримали перемогу «старих і нових олігархів, а також їхньої політичної та медійної обслуги», появу «олігархічного плюралізму», коли «кожен олігарх має «вотчину» у вигляді секторів економіки [10].

Як показує світова практика, в умовах горизонтально роз'єданого суспільства олігархи здатні навіть захопити державу. «Виділяють такі різновиди захоплення держави: захоплення регулятора (наприклад, у випадку природних монополій), захоплення бюджету (у випадку отримання преференцій із використанням бюджетних коштів) та захоплення державних підприємств. ...В Україні присутні ризики всіх типів захоплення держави» [11].

Характерно, що олігархи здатні використовувати в своїх інтересах як державу, так і суспільство, прямо чи опосередковано підтримуючи і партії влади, і партії опозиції, і суспільні протести для вигідних їм політичних змін і рішень. Та найнебезпечнішим є те, що в Україні олігархічні групи, «крім уже звичної «тріади» – економічної власності, своєї партії та власних ЗМІ, формують і включають у свої структури «кишенькові» громадські організації. Особливо активно ці процеси відбуваються на місцевому рівні, за принципом «а ми на ваше «громадянське суспільство» – нашим» [3]. Якщо ж зважити на те, що такі штучні утворення сьогодні спостерігаються також при органах влади та партіях, то виникає небезпека підміни реального, непідвладного громадянського суспільства підвладним [12]. Це підриває авторитет і громадянського суспільства, і демократії як народовладдя. А оскільки рушійною силою, структуроутворюючим елементом громадянського суспільства є інтелігенція, то це викликає негативне ставлення і до неї як авторитету та совісті суспільства.

При цьому особливо слід наголосити на тому, що сьогоднішня боротьба влади з олігархами не викликає оптимістичних прогнозів, швидше навпаки. Як зазначає А. В. Єрмолаєв, «це шлях до великої війни еліт, який, по суті, вже розгортається. І спусковим гачком тут будуть дві події... прийняття закону про олігархію і... запуск ринку землі. ... Це архітектурні зрушення без явних зовнішніх потрясінь, але це торкнеться долі всіх без винятку бізнес-політичних груп, структури влади на місцях, формування якісно нових сил за інтересами, які будуть зацікавлені впливати на центральну владу і встановлювати контроль в регіонах» [13]. Іншими словами, за Єрмолаєвим, це «битва старої індустріальної еліти з новою агроолігархією», яка несе суспільству нові загрози [там же].

Отже, якщо під громадянським суспільством розуміти суспільство, яке вибудувало партнерські відносини з державою, або «асоціацію вільних, рівноправних, а значить, автономних і активно діючих людей з орієнтиром

на власне благо та благо суспільства, оскільки їх особисте життя здійснюється в сфері публічного життя» [14], то приходимо до висновку, що громадянське суспільство в Україні, в порівнянні з країнами розвиненої демократії, слабке, неконсолідоване, таке, що тільки перебуває в процесі свого становлення. Такий його стан для суспільства є незадовільним та навіть небезпечним. Вертикаль влади і горизонталь суспільства не утворюють його структурну цілісність як системи, загрожуючи демократичному розвитку країни та її майбутньому. Волонтери та громадські активісти, попри зростання їх активності в умовах війни і пандемії, соціальних негараздів та економічних і політичних викликів, не користуються широкою підтримкою та залученістю до їх діяльності мас. Натомість олігархічні групи, політичні еліти, капіталістичні корпорації, керуючись виключно корисливими інтересами, продовжують перебирати на себе роль рушійної сили всіх змін у суспільстві, штовхаючи його не до єдності й блага всіх, а до ще більшого розколу й занепаду.

За таких умов побудова розвиненої форми громадянського суспільства є необхідною, а можливо, навіть, рятівною. У зв'язку з цим знову виникають сподівання на те, що саме інтелігенція здатна виконати історичну місію щодо об'єднання суспільства та досягнення громадянської злагоди в ньому, як цього й вимагає нинішня ситуація. Чи будуть у черговий раз виправдані ці сподівання, покаже час, але для них є всі підстави.

ПРИРОДА ІНТЕЛІГЕНЦІЇ.

Щоб дати відповідь на поставлене питання щодо ролі інтелігенції у формуванні громадянського суспільства, спершу треба спробувати пояснити саму її природу, складну, неоднозначну, про яку існує велика кількість уявлень без єдиного, загальноприйнятого поняття її як такої. У свою чергу це породжує питання про те, за якими ознаками інтелігенція може ідентифікуватися та хто належить до її числа, або, якщо більш конкретно, то на кого покладаються надії суспільства майбутнього.

Для цього важливим є розуміння самого поняття «інтелігенція», яке походить від латинських слів *intelligens* (розуміє, розумний) або *intellectus* (пізнання, розуміння, розум) і вказує на специфічну людську властивість, пов'язану з її розумом та пізнанням і розумінням як певною повнотою сприйняття нею дійсності. Мається на увазі, що накопичення знань людиною про себе й світ, з яким ми й пов'язуємо інтелект, є лише наслідком аналітичного розділення, «розбивання» цілісної сутності речей на частини,

що значно полегшує сприйняття нами дійсності. Але таким чином отримане знання про щось не означає його розуміння, викликаючи в сприйнятті певні протиріччя. Адже пізнання як розуміння передбачає внутрішній глибинний процес, пов'язаний не лише з мисленням людини, а і з її ціннісними орієнтирами та моральнісними оцінками, спрямованими на індивідуальне вичленовування смислу сприйнятого та його значення як істинного. Саме ця фундаментальна властивість свідомості людини збирати знання та перетворювати їх в пізнання, перевершуючи власні межі, як вважають дослідники феномену інтелігенції, історично й була закладена в його понятті, свого часу утвореному від дієслова *intelligo* (сприймати, розуміти, знати), стара форма якого *inter-lego* (*inter* – взаємно, між; *lego* – збирати) [15].

Тобто, здатність людини «впускати» в себе світ, вибудовувати з хаосу розрізнених частин його цілісну картину як істинну та доносити до суспільства його ідею через власну творчість, світогляд, самопізнання – це те, що є характерним для поняття інтелігенції як її позитивна та водночас відмінна ознака, з самого початку високо оцінена в ній суспільством.

У близькому до цього значенні в першій половині XIX ст. через роботи німецьких філософів-ідеалістів [16] це поняття стало широко відомим в Російській імперії, де воно набуло особливо широкого обговорення. Інтелігенцією вважалися культурні люди з досить активною життєвою позицією, яка виявлялася в їх здібності розуміти, аналізувати, генерувати ідеї та оформлювати їх в терміни і поняття. Через це інтелігенція співвідносилася з культурою, з просвітництвом, з максимальною незалежністю від суспільно-політичної системи та її критикою, стаючи своєрідною опозицією до влади.

У другій половині того ж століття сформувалося уявлення про інтелігенцію як про кращу частину суспільства, яка є його взірцем та совістю, хоча й називається «нескладним» та «незграбним» словом, «невдалим терміном» – інтелігенція [17]. Так М. К. Михайловський у 1881 році писав: «Ми – інтелігенція, тому що ми багато знаємо, про багато чого розмірковуємо, за професією займаємося наукою, мистецтвом, публіцистикою. Сліпим історичним процесом відірвані ми від народу, ми – чужі йому, як і всі так звані цивілізовані люди, але ми не вороги його, оскільки серце і розум наш з ним» [18].

Тоді ж концепція інтелігенції як соціальної верстви, суспільного прошарку людей, які зайняті в інтелектуальних професіях, представлених у тому числі професійними літераторами, художниками, вчителями, знайшла своє вираження в роботах П. Боборикіна. Про інтелігенцію П. Боборикін писав, що це «самий освічений, культурний і передовий прошарок суспільства»,

«самий діяльний, морально-розвинений і суспільно-підготовлений клас громадян» [19]. «І в нашій вітчизні вона [інтелігенція] знаменує собою все, що є у нас найціннішого і, можливо, ніколи ще вона не була більш гідною того, щоб навколо неї згуртувалася вся маса багатомільйонного народу, що прагне розумового і морального світла» [там же].

Показово, що ця властивість інтелігенції згуртовувати навколо себе маси, про що й писав П. Боборикін, проявилася, буквально, з перших кроків її існування. Це виразилося в створенні нею провінційних громадських організацій, які займалися просвітництвом, культурною, політичною або професійною діяльністю, наприклад, об'єднання земських лікарів, Пироговські з'їзди тощо [20]. Такі організації, що головним чином відображали погляди лібералів та демократів-народників, були важливим елементом громадянського суспільства кінця XIX ст., формування якого вже цілком усвідомлювалося інтелігенцією як її історична місія.

Тобто, поняття інтелігенції пов'язане з характеристикою людини за таким набором її особистісних якостей, які в силу складності та цілеспрямованості їх формування не можуть бути притаманними широкому загалу. По-своєму, вони виняткові, індивідуальні, як талант, що не можливий без певної висоти рівня розвитку людини. Серед цих особливих якостей інтелігенції є як зовнішні, так і внутрішні, спостережувані і не спостережувані, цілком зрозумілі і незбагненні. Наприклад, манера поведінки, мова, активна організаційна діяльність і тут же інтелект, рівень розвитку свідомості чи духовність, що теж є феноменом. Це стало підставою для того, щоб вважати інтелігенцію навіть «чернечим орденом» (С. Франк), «якимсь орденом, ...що має свій неписаний кодекс» (Г. П. Федотов), «рицарським братством» (П. В. Анненков) тощо.

Проте в поняття інтелігенції це привнесло і певний вододіл. Російські дослідники наголошували, що інтелігенція має елітарну свідомість, читає і обговорює «серйозну літературу», поширює «справжню культуру», веде «розумове життя», але не є людьми з формальною освітою та низькою культурою. «Під інтелігенцією тут розуміється не група вчених мандаринів, які вимірюють свою розумність кількістю отриманих офіційних дипломів...» [18]. За межами поняття «інтелігенція» відразу ж опинилися інтелектуалі-аристократи та революціонери. Щоправда, тоді ж була висловлена думка про те, що до інтелігенції можуть належати люди, які і не займаються інтелектуальною працею. «Інтелігенція є ідеологічним, а не професійним чи економічним угрупованням» (М. Бердяєв). До цього ж схилялися й дослідники української інтелігенції, вважаючи її творцем інтелектуальних і

духовних цінностей свого народу, починаючи від києво-руських письменників до літераторів і філософів новітньої України [21].

Тим самим, впродовж століть про інтелігенцію були вироблені досить суперечливі уявлення. З одного боку, що підтверджується самим поняттям інтелігенції, вона сприймалася як освіченість, культурність, ідейність, професіоналізм, здатність до абстрактного мислення, розуміння того, що і як треба робити, а, отже, активність, творчість, вміння з хаосу роздібнених частин, яким можуть бути, образно кажучи, і людина, і її світ, вибудовувати щось якісно нове (неспіврозмірне за вагою та значимістю з попереднім) ціле: в собі, собою, навколо себе, ідею, смисл, структуру, форму, річ – будь що, поява якого в суспільстві буде отримувати схвалення та підтримку. А, з іншого боку, як це досить часто підтверджувала практика життя, інтелігенція вважалася безсилою, пасивною частиною суспільства, професійно ні на що не здатною, відірваною від реальності, з викривленим ставленням до народу та самої себе. Це відобразилося у двох, досить суперечливих між собою підходах щодо розуміння інтелігенції: морально-етичному та соціально-професійному. Перший вважав інтелігенцію певною соціальною групою людей, що відповідає за відтворення та трансляцію традицій і цінностей свого народу, за розвиток його духовності й цілісності. Другий вважав, що до числа інтелігенції належать тільки представники певних професійних груп, пов'язаних з інтелектуальною працею, тобто інтелектуали.

■ Таке протиріччя в розумінні природи інтелігенції, її розділення за професійними і духовними маркерами зникає в межах сучасних підходів, що долають характерну для традиційної європейської науки розірваність суб'єкта і об'єкта, визнаючи їх початкову нерозривну єдність, утворену самим буттям. Це дозволяє по-новому сприймати інтелігенцію, не за принципом «або-або», а в усій єдності її сутнісних сил і функцій, розуміючи саме джерело виняткових особливостей інтелігенції, які так чи інакше не обмежуються її соціально-професійними уміннями. Так, В. В. Кізіма з позицій постнекласичного підходу вважає, що представники інтелігенції присутні у всіх сферах суспільства і володіють всіма професійними вміннями [22]. Але вони володіють й іншими особливостями, що їх об'єднують незалежно від виду їх професійних умінь. Справа в тому, що основою діяльності інтелігенції є не професіоналізм, а спільне для всього людства начало, що дозволяє їй завжди, без часових меж, бути діяльнісно інваріантною щодо будь-якої іншої інституціоналізованої діяльності. Тому незалежно від того, чим вона займається, інтелігенція завжди перебуває в епіцентрі життєвих проблем, в тому числі й інститутів, з якими вона

професійно зв'язана, але яким повністю не належать. «Інтелігенти неминуче з'являються і присутні там, де виникає необхідність оновлення і тому вони не «рекрутуються з різних груп і класів» і не становлять особливої соціальної групи, а скоріше є бродильним началом соціуму, присутнім у всіх його порах. Це близькі один одному загальносоціальними, громадянськими настроями люди, що працюють кожен на своєму місці, але водночас невід'ємні від колективного духу і потреб суспільства. Вони – скріпи соціуму, що з'єднують собою різноманіття життя і самі різноманітні в єдності соціуму» [там же]. Іншими словами, мова йде про дві сторони життєдіяльності інтелігенції як зовнішню і внутрішню, проявлену і не проявлену, інституціоналізовану і не інституціоналізовану, що нерозривно, одночасно і завжди разом характеризують інтелігенцію.

ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ЯК НОСІЙ ІДЕНТИЧНОСТІ СУСПІЛЬСТВА.

Таке розуміння двоіпостасної природи інтелігенції, єдиної не лише з певним суспільством, а і з усім людством, кращі якості якого вона в собі втілює, пояснює її присутність у всіх суспільних сферах та практиках як особливої єднальної та водночас перетворюючої їх сили. З цього слідує й розуміння особливої ролі інтелігенції як носія ідентичності будь-якого суспільства чи народу, яке вона репрезентує, – об'єднувати його на спільній для всіх основі, реалізуючи обидві, однаково важливі для неї сторони своєї єдиної сутності. На думку В. В. Кізіми, це стає можливим через виконання інтелігенцією двох її функцій: інституційної, онтичної (виконання своїх специфічних професійних обов'язків у різних традиційних соціальних групах) та громадянської, моральнісної, онтологічної (розуміння себе також як представника і органічної частини всього суспільства, і пов'язане з цим високе почуття відповідальності за втілення універсальних смислів і цінностей, що ґрунтуються на ідеї соціальної справедливості) [23].

Близько до цього, як синтезуючу, роль інтелігенції в суспільстві розглядав М. Мамардашвілі, який вважав, що інтелігенція «забезпечує зв'язність і гомогенність суспільного життя, інтеграцію індивіда в існуючі суспільні відносини, в тому числі в зв'язність структури класу, що забезпечується через організацію і виховання свідомості, через застосування знань і духовних утворень, через спеціальну розробку ідеологічних відносин людей і т. д.» [24].

Таким чином, в силу своєї дуальної природи саме інтелігенція, яка найбільш повно розвинула в собі спільне власно людське начало як

особистісні якості, в кризові періоди суспільства, яким зокрема є сьогодення, здатна об'єднати всі соціальні групи, спільності й інститути, налагодити між ними взаємозв'язки і взаємодію, сформувавши громадянське суспільство як необхідний і раціональний спосіб соціального життя, заснований на праві і демократії.

Перший спосіб досягнення цієї мети інтелігенцією, якщо виходити з постнекласичного підходу, є інституційний або онтичний, що передбачає реалізацію інтелігенцією своїх професійних, пов'язаних з інтелектуальністю якостей, втілюваних в конкретні рішення, дії, відкриття тощо. Будучи високо інтелектуальною та професійно занятою в певних сферах трудової діяльності як наукова, медична, воєнна, художня, управлінська і т. д., інтелігенція, яка не байдужа до проблем суспільного життя та розуміє необхідність змін у ньому, що називається «на місцях», здатна створювати відповідні добровільні громадські організації і об'єднання (економічні, громадсько-мистецькі, освітні, наукові, захисту прав громадян, благодійні тощо), впливаючи на формування цілей і задач їх діяльності. Таку організаційну силу інтелігенції можна пояснити тим, що вона, по-перше, глибоко усвідомлює ситуацію, в якій опиняється разом з народом, за долю якого несе моральну відповідальність. По-друге, не маючи прямого впливу на засоби виробництва, оскільки вона не є їх власником, інтелігенція стає представником інтересів усього суспільства, навколо якої як незаплямованого фінансовими об'єктами авторитету воно здатне згуртовуватися. Тим самим, через свою інституційну діяльність інтелігенція як суб'єкт громадянського суспільства здатна сприяти вибудовуванню його структури, розгалуженій мережі однорівневих суспільних відносин громадянського суспільства: економічних, соціальних, територіальних, конфесійних, етичних, мовних і т. д.

Водночас через традиційні для суспільства сектори, до яких професійно залучається інтелігенція, вона має можливість впливати і на владні структури. Всупереч поширеній думці про те, що організації громадянського суспільства повинні бути поза політикою, в дійсності вся їх діяльність суттєво впливає на політичні рішення, які приймаються і реалізуються владою. Зрозуміло, що цей вплив багато в чому залежить саме від поглядів і позицій інтелігенції, що привносяться її представниками в діяльність інститутів громадянського суспільства як людьми високого рівня розвитку. Варто згадати, що свого часу М. Шлемкевич у своїй книзі «Загублена українська людина» прямо наполягав на тому, що завданням інтелігенції є безпосереднє втручання в суспільно-громадські та державотворчі

прагнення українського народу [25]. Не зливаючись з владою, а будучи до неї критично налаштованою, займаючи при цьому позицію народу, інтелігенція здатна розкривати позитивну чи негативну сутність усіх дій влади, володіючи для цього такими необхідними якостями, як інтелект, вміння абстрактно мислити, логічно аргументувати, порівнювати, узагальнювати, передбачати можливі шляхи розвитку подій тощо. Інтелігенція також здатна слідкувати за тим, щоб здійснювана владою політика, запропоновані нею реформи та нововведення були спрямованими не на задоволення її власних інтересів чи привілей, а на інтереси народу та країни в цілому, соціальні, економічні, політичні. То ж, інституційна, онтична діяльність інтелігенції для громадянського суспільства є своєрідною відправною точкою вибудовування його горизонтальної структури, єдності суспільного життя й діяльності, початком конструктивних змін у відносинах суспільства з владою.

Та для побудови розвиненої форми громадянського суспільства необхідною є й інша сторона діяльності інтелігенції – онтологічна, що як загальнолюдське в ній вимагає моральності, духовності, ставлення до іншого як до самого себе. Та щоб інтелігенції донести до загалу особисте відчуття такої єдності, як і її практичну необхідність на рівні всього суспільства, потрібні нові смисли та цінності, гуманні, інтелігентні механізми вибудовування політики єдності, злагодженості та справедливості, що під силу не народним масам, а саме їй, інтелігенції, в головах якої вони й народжуються. Інтелігенція першою починає сприймати ще очевидно не виражені глибинні зміни у суспільному житті, що пробуджують її активність та змушують формувати нові ідеї. Володіючи таким внутрішнім, духовним джерелом знань, швидше укоріненому у несвідомому, ніж свідомості, що називається «через саму себе», інтелігенція стає індикатором і водночас провісником змін життя всього суспільства. На думку А. Тойнбі, ідея, що витає в повітрі, не оволодіває розумом відразу всіх представників певного суспільства, як і нова творча ідея або проєкт не підкорюють все суспільство одночасно, а тільки в межах творчої меншості, Солі Землі, якою і є інтелігенція [26].

Ще раніше цієї думки дотримувався і В. Липинський, який епіцентр активного тогочасного громадського життя теж бачив в інтелігенції. Розмірковуючи в тогочасних традиціях про українську державно-національну ідею та про «дві – себе взаємно не розуміючі і собі зовсім чужі – українські інтелігенції»: консервативну і революційну, В. Липинський розділяв їх за плідністю саме щодо об'єднуючої нації ідеї [27]. Так, останню

він звинувачував у тому, що вона не розвинула і не прищепила ідею єдності ні народу, ні верхівці суспільства; що виявилася не здатною до національної єдності, очолити народ, виступивши його представником, та об'єднатися з українськими державниками, з владою. Більше того, прагнучи до «неподільної влади», до забезпечення кращих умов свого матеріального існування, інтелігенція через розпочату нею політичну боротьбу роз'єднала суспільство, стаючи його ворогом. «Де ж ця підтримка інтелігентів українських, і де ж ця національна наша єдність з народними масами, в ім'я яких ми мали боротись за Українську Державу?» [там же]. Та все ж можливість «побудови Держави й Нації», розуміючи під цим «усіх мешканців даної Землі і всіх громадян даної Держави», В. Липинський покладав саме на інтелігенцію, нехай і на другу її частину, але з усіма її атрибутивними ознаками, такими як воля, розум, витривалість, громадянська позиція, ідейність, здатність до організованості тощо. Про таку інтелігенцію для України він писав: «Найбільшою амбіцією і найбільш гарячим бажанням [інтелігенції] є дати своїй нації одну об'єднуючу політичну ідеологію, а не жити з паразитарного розбивання нації на множину взаємно себе пожираючих партій та ідеологій. Тільки така інтелігенція своїм великим поривом духа, своєю покорою перед духовною і світською українською Владою прищепить всім класам українським поняття єдності політичної і національної» [там же].

ИНТЕЛІГЕНЦІЯ І НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ.

У сучасних умовах така особлива властивість інтелігенції – бути ідейно чуттєвою та спроможною до її здійснення здатна реалізуватися у справі побудови громадянського суспільства, зокрема, через формування нею національної ідеї, якої Україна не має й до сьогодні. Національна ідея, що відповідає спільному інтересу абсолютної більшості громадян, об'єднує їх на шляху до спільної мети, задає єдність дій різних соціальних груп і організацій, є важливим чинником формування громадянського суспільства. Через те, що вона відображає цілісну систему поглядів народу, його своєрідність, духовність, світогляд, мораль, сформувати її не під силу політичним чи промисловим елітам країни, байдужим до свого народу та прагнучим наслідувати спосіб життя еліт інших, багатих країн світу. В економічно бідній Україні продовжувати далі розраховувати на еліту – даремна справа. Тільки інтелігенція, природа, як і доля якої, невід'ємні від всього суспільства, єдиного в своїй породжуючій основі, може справитися з таким завданням.

Як люди високої ідеї, які здатні присвятити себе турботам про спільну

справу, інтелігенція покликана сформувати ідеологію як чітке бачення бажаного майбутнього для суспільства в цілому, а не окремих його груп, зокрема олігархічних, що прагнуть до посилення свого впливу, в тому числі й шляхом революцій. Адже «революції без ідеології – це повстання», які не тільки закінчуються поразкою, а й здатні стати своєрідним «розворотом» системи, що почне руйнувати сама себе (М. Гардус). Необхідність та сила ідеології в тому й полягає, що вона виступає певним критерієм диференціації соціальних явищ і фактів на правильні чи неправильні, істинні чи хибні, забезпечуючи свідомий вибір громадян у сформованій інтелігенцією системі координат, невід’ємній від онтологічної глибини кожного.

Через таку систему ідей і поглядів як певне керівництво до дії, інтелігенція впливає на діяльність держави й громадянського суспільства, на зміст основних цінностей життя і культури суспільства, на правопорядок у ньому, на спосіб і стиль життя кожного громадянина та суспільства в цілому. Тим самим, інтелігенція, завдячуючи своїй онтико-онтологічній дуальності, як пише В. В. Кізіма, «відіграє роль медіатора між громадянським суспільством і державою, привносячи громадянський, «ідеологічний» момент у будь-яку діяльність і в будь-які сфери життєдіяльності, забезпечуючи єдність і гомогенність суспільного життя» [28].

Водночас саме інтелігенція, яка представляє все суспільство як його найбільш розвинена та чуттєва частина, що завжди знаходиться в становищі «між» (між різними сторонами та формами його виявлення), в умовах сучасної війни й тотальної кризи здатна вибудувати нову систему відносин як на горизонтальному рівні між різними суспільними групами (соціальними, територіальними, конфесійними, етичними, мовними тощо), так і між вертикаллю влади та її інститутів і громадянським суспільством. Прагнучи до миру та стійкого розвитку суспільства, в усіх конфліктних ситуаціях інтелігенція виступає проти застосування фізичної сили, створення напруги між сторонами, вдавання до аморальних засобів та ігнорування інтересами іншої сторони, не залежно від того, до якої структурної чи суспільної складової вона належить. Інтелігенція відстоює позицію, що будь-який конфлікт у суспільстві як цілісній системі в принципі не може бути вигідним хоча б одній його частині чи підсистемі, оскільки вони від даної цілісності є невід’ємними з усіма її зворотними зв’язками і впливами. Тому найбільш ефективними для відносин у суспільстві є принципи справедливості, злагоди, солідарності, які передбачають підтримання співрозмірності та у відповіднення як на рівні суспільних процесів, так і їх

учасників, насамперед, державних інститутів і громадянського суспільства. А це потребує толерантності, компромісів, взаємної довіри, вміння комунікувати тощо. Досягнути цього формальним юридично-правовим чи адміністративним шляхом неможливо. Потрібне живе слово, вміння комунікувати, співчуття та порозуміння, що найбільш притаманне інтелігенції, яка в диференційованому суспільстві в силу своєї дуальної природи здатна долати одномірність своїх конкретно-рольових статусів та виражати інтереси, які і в матеріальному, і в духовному відношенні реально вигідні відразу для всіх членів суспільства. Тобто, тут більш вагомим виявляється не якийсь зовнішній чинник, або роль чи статус інтелігенції, а вона як людина з високорозвиненими людськими якостями та знаннями.

Свого часу І. Ільїн, розмірковуючи про справедливість як про феномен, який не можна ні найти, ні втілити на основі формальних правил, дійшов висновку про те, що джерелом справедливості може бути тільки людина, більше того – саме творча людина, з якою, зазвичай, і співвідноситься інтелігенція [29]. Він писав: «справедливість не забезпечується загальними правилами; вона ще вимагає справедливих людей. Вона вимагає не тільки задовільних законів, але ще живого людського шукання і творчості. Якщо в країні немає живої і справедливої правосвідомості, то їй не допоможуть ніякі і навіть найдосконаліші закони. Тут потрібні не «правила», а правильний настрій душі – необхідна воля до справедливості. А якщо її немає, то найкращі закони, написані мудрецем або генієм, будуть тільки прикривати язви творимих несправедливостей» [там же].

Те ж саме можна сказати і про громадянську злагоду, яка не можлива без діалогу різних конфесій чи етнічних культур як діалогу людей, які завжди мають спільне комунікативне поле, утворене самою сутністю людини. І проблема тут не в різних бogaх, церквах, вірах, мовах чи традиціях, а у відсутності адекватного розуміння людиною самої себе реальної, усвідомлення нею власної онтологічної основи, єдиної з усім людством у його минулому, теперішньому та навіть майбутньому. Так, сьогодні, коли з'являються нові конфесії та неорелігійні течії, коли вже не примарним, а цілком реальним видається екуменізм з його спрощеним ставленням до християнства та одночасним, неминучим спротивом з боку віруючих християн, що замість злагоди тільки розколює суспільство за релігійними ознаками, необхідність інтелігенції розуміти загальнолюдське як істину, невід'ємну від віри, набуває нового змісту та значення, яких вимагає саме життя.

Це, зокрема, підтверджують і сучасні провальні спроби побудувати

єдине, глобальне суспільство на засадах мультикультуралізму та екуменізму як певній поверхневій, онтичній єдності культур чи релігій. Як свого часу зізналася федеральний канцлер Германії Ангела Меркель, «концепція, за якою ми в теперішній час живемо пліч-о-пліч і щасливі цим фактом, не працює», оскільки мультикультуралізм породжує глибокий розкол у суспільстві [30]. Про провал політики мультикультуралізму одночасно заявили лідери Германії, Франції, Великобританії. А його подальше збереження замість культурного діалогу стало сприйматися навіть як можливий початок расових і етнічних сутичок небачених раніше масштабів. Адже мультикультуралізм означав, насамперед, прагнення до узаконення культурних відмінностей, їх різноманіття та неспівпадання в умовах ринку. У той час, як кожна культура, як би вона не залежала від соціальних чи економічних можливостей, своїм корінням сягає духовної сфери буття людини, що потребує звернення до людської, її породжуючої культуру глибини.

Подібну ситуацію маємо і з екуменізмом, про який навіть так звана Спільна міжнародна комісія з діалогу між Римо-Католицькою церквою та Православною церквою, що почала працювати в 1976 році, переважно вела мову про статус церков, їх першість, власність, спільне богослужіння. Про людину як джерело віри чи присутність Бога в ній – ні слова. Тобто історично сформовані різноманітні догматичні обмеження та інспіровані під них інтереси вже сучасних окремих груп, релігійних лідерів, політиків, транснаціоналів без розуміння людини, глибина якої завжди збігається з метафізичною висотою, тільки сприяють тому, що суспільство стає ще більш розколотим та слабким.

ПРОСВІТНИЦЬКА РОЛЬ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ.

Усвідомлення того, що справедливість і злагода в суспільстві потребують не стільки інституцій, скільки високорозвиненої, творчої людини, щодо активності інтелігенції як єдальної сили громадянського суспільства вносить певні корективи. Для діяльності інтелігенції сьогодні першочерговою повинна бути не інституціоналізація суспільства, а саме людина і її розвиток як найбільша цінність громадянського суспільства, інтереси якої пріоритетні по відношенню до державних, національних або класових.

З цього також слідує, що об'єднувальна роль інтелігенції не може бути реалізованою без сполучної з нею онтологічної в своїй сутності просвітницької ролі. Пов'язана з освітою, наукою, вихованням та,

відповідно, з діяльністю вчених-інтелігентів, вона безпосередньо спрямована на людину та її розвиток, як на широкий загал суспільства, так і на саму інтелігенцію. Мається на увазі, що активна життєва позиція інтелігенції, що перетворює її на силу суспільства, не можлива без попереднього високого рівня розвитку її внутрішніх, особистісних якостей за принципом: чим більш розвиненим є внутрішній, онтологічний потенціал інтелігенції, тим більш усвідомлюваною та інституційно (онтично) активною стає її єдність з іншими людьми та всім суспільством як цілим. До того ж такі її якості, як чесність, порядність, принциповість, співчуття і милосердя зумовлюються не прив'язаною виключно до свого часу і корисливих потреб мораллю суспільства, а моральнісною відповідальністю інтелігенції в суспільстві, що виникає в процесі її освіти і виховання через залучення до загальнолюдського як неминучого та найбільш цінного. Тому відродження інтелігенцією себе як суб'єкта освіти і виховання, яка разом зі знаннями передає культурний код поколінь, є шляхом відродження та єднання нею і суспільства – двох складових одного єдиного освітньо-виховного процесу.

Однією із характерних особливостей сучасної інтелігенції, що забезпечує виконання нею ролі просвітника, є її інтелектуальність, яка заперечувалася, як про це вже говорилося, в XIX ст., але є безсумнівною в умовах стрімкого розвитку науки й технологій XX, особливо XXI ст. Інтелігенція і розумова праця сьогодні речі невід'ємні. Інтелектуальність інтелігенції на даному етапі розвитку суспільства є її атрибутивною якістю, а інтелект – своєрідним інструментом модернізації суспільства, пошуку нових ідей та відповідей на історичні виклики. В інтелектуальності інтелігенції, невід'ємній від духовності, що разом надають їй ознак творчої особистості, А. Тойнбі вбачав майбутнє всієї західної цивілізації [26]. Цитуючи Г. Дж. Уеллса він писав: «усі мої надії на майбутнє пов'язані з вірою в ту серйозну меншість, що так суттєво відрізняється від байдужої і безликої маси нашого суспільства. Я не можу зрозуміти сенсу будь-якої великої релігії, я не можу пояснити конструктивного ходу історії, поки я не звертаюсь до цієї вдумливої меншості. Вона Сіль Землі, ці люди здатні присвячувати свої життя окремим і величним цілям» [там же]. На думку А. Тойнбі, саме інтелігенція як творча, вдумлива меншість суспільства розвиває та дає йому нове життя, в тому числі й через ідею демократії – силу сучасної західної цивілізації, народжену в її глибинах. Вона також розвиває всю західну науку й техніку, перетворюючи свої знання в силу та багатство суспільства. Проте різниця між рівнем розвитку інтелігенції, Сіллю Землі і масами, «прісною» «нетворчою більшістю», яка на думку А. Тойнбі вже існує і з часом може

посиливатися, є величезною проблемою сучасності, що загрожує і суспільству, і цивілізації, і самій інтелігенції. «На даний час величезні маси людей все ще залишаються на тому інтелектуальному і моральному рівні, на якому вони перебували і п'ятдесят років тому, коли нові гігантські соціальні сили тільки почали з'являтися. Міру морального убозтва і деградації сучасного людства в повній мірі видно на сторінках «жовтої преси». У збоченості західної преси також відчувається владна сила сучасного західного індустріалізму і демократії, що прагне утримати основну масу людей, і без того неповноцінну в культурному відношенні, на якомога нижчому рівні духовності» [там же]. Звідси, по А. Тойнбі, й особливе завдання для сучасної інтелігенції як високодуховної і високоінтелектуальної меншості суспільства, як його зразка для наслідування, як еталону суспільства, як лідера, що прокладає новий шлях, – подолати стагнацію мас, їх недостатній для нашого часу інтелектуальний і моральний рівень розвитку, здатний призвести цивілізацію до катастрофи. Таке підтягування нетворчої більшості до рівня піонерів А. Тойнбі вбачав у механізмі «вільного мімезису» як наслідуванні кращих якостей інтелігенції масами [там же]. Для цього необхідним він вважав активізувати внутрішні потенції людини, її здатність до сприйняття «культурної радіації», здатність наслідувати духовно-моральному пориву обраних носіїв нової якості, оскільки внутрішні якості людської природи притаманні всім споконвіку.

Продовжуючи думку А. Тойнбі, слід зазначити, що сьогодні, вже в постіндустріальному суспільстві з його цифровізацією, інформаційно-комунікативними технологіями, сітовими мережами і т. д. завдання інтелігенції долати «стагнацію мас» не тільки не знімається, а стає ще більш актуальним. Сучасний світ вимагає від інтелігенції цифрової компетентності, привнесення в онлайн-комунікації інтелігентності, дотримання самоцензури та, знову ж таки, як і століття тому, бути просвітником народу в сфері ІТ-технологій, долаючи вже новий вид нерівності інформаційного суспільства.

При цьому просвітництво сьогодні є необхідним і в зв'язку з розвитком сучасних надтехнологій, до яких через інтелектуальність активно долучається наукова інтелігенція. Специфіка цих технологій полягає, зокрема, в тому, що вони пов'язані зі штучним інтелектом, з медициною, з втручанням у геном людини. Так звані конвергентні інфо-, біо-, нанотехнології орієнтуються насамперед на конкретний, на разі потрібний «корисний ефект», здатний стати товаром масового попиту. Якщо ж їх розглядати як «технології свободи» (Ф. Фукуяма), що спрямовані на розширення можливостей людини, то вони здатні перетворити людину на свій витвір, створити її абсолютно нову

«версію», людино-машину, транслюдину, постлюдину тощо. Як висловився П. С. Гуревич, «білкова форма життя виявляється під загрозою в зв'язку з масовим впровадженням машин і механізмів» [31]. Тобто, в біологічній природі людини сьогодні фактично нічого не залишилося того, що не можна було б змінити. Звідси цілком логічна постановка питання автора про те, «а що в людині власно «специфічно людського»... що не можна видалити, змінити, перетворити в трансплантат?» [там же].

Розвиток таких надтехнологій, до яких мають пряме відношення інтелігенти-інтелектуали, передбачає пряме втручання в природу людини, а це вимагає від неї моральної відповідальності за свої відкриття, усвідомлення наслідків їх застосування як «маленькою» людиною, яка не розуміє, з чим має справу, так і еліти суспільства, в тому числі політичної, яка заради збереження статків та посилення своєї влади здатна використовувати їх без будь-яких застережень. Тому це водночас і необхідність забезпечення такого рівня розвитку звичайної людини, громадянина суспільства, який буде відповідати цим технологіям. У іншому разі, як вважають сьогодні американські вчені Д. Л. Коен і Е. Арато, якщо розвиток знань і людини не буде одночасним процесом, не зрозумілою буде залишатися сама сутність громадянського суспільства [32].

Звертаючись до творчості М. Фуко, вони проводять думку про те, що дисциплінарні знання, особливо про людину, мають пряме відношення до влади та її сили, оскільки вони роблять людину пізнаваною, пророховуваною, нормальною та корисною. А в ситуації втрати традиційної шкали цінностей, ще й бездуховною, орієнтованою новими технологіями насамперед на секс. Через таку раціоналізацію життя людини влада здатна запроваджувати свою біополітику як контроль за населенням, його здоров'ям, ймовірною тривалістю життя тощо. «Нові науки про людину – кримінологія, медицина, психологія, соціологія, педагогіка і т. д. йдуть рука об руку з новими технологіями нагляду, перевірки, класифікації, індивідуалізації і нормалізації з метою встановлення дисципліни. Саме через дисципліни і дисципліноване тіло з найменшими затратами зводиться до рівня політичної сили і максимізується як корисна сила» [там же].

Д. Л. Коен і Е. Арато наполягають на тому, що сьогодні вкрай необхідно дослухатися до думки М. Фуко, який «застерігає нас від неправильної ідеї, начебто знання можуть існувати незалежно від інтересів влади, або ж тільки там, де дія владних відносин призупинена. ...Не існує знання, яке не передбачало б і водночас не створювало б владних відносин. Науки про людину, дисципліни продукують об'єктивне знання про людину, душу, суб'єкт

і індивід, який потрібен дисциплінарній владі» [там же]. У такому стані знань про людину дослідники вбачають пряму загрозу громадянському суспільству, що вимагає від інтелігенції її особливої активності. «Але хіба не очевидно, що дисциплінарна влада в сучасному суспільстві спрямована проти нових солідарностей, асоціацій і рухів, які виникають на території найсучаснішого громадянського суспільства? І хіба не зрозуміло, що колективні актори повинні формувати виразні проєкти, нові колективні ідентичності та говорити від імені особливих цінностей і норм, якщо вони дійсно хочуть стати колективними акторами і взагалі діяти? Більш того, діючи таким чином, вони звертаються саме до тих нових традицій (або дискурсів), норм і інститутів, які беруть свій початок від демократичних революцій XVIII і XIX століть...: свободи, правосуддя, солідарності, демократії і, більш конкретно, парламентів, виборів, асоціацій, прав і т. д.» [там же].

ЛЮДИНОТВОРЧА РОЛЬ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ.

Надзвичайним завданням інтелігенції сьогодні є розвиток та збереження самої людини, без якої як найвищої цінності всі ці конотації громадянського суспільства втрачають будь-яке своє значення. Як вже говорилося вище, сучасні зміни в науці, поява надтехнологій, що загрожують людині як виду, від вчених-інтелігентів вимагають їх переорієнтації з техніко-технологічного пошуку дисциплінарного та вже навіть і міждисциплінарного характеру на гуманітарний пошук трансдисциплінарного характеру, на пізнання сутності людини як адекватну їй реальній єдиної можливої спільної основу всіх сфер її знань і практичної діяльності, в тому числі й щодо громадянської єдності. Адже з точки зору нової раціональності кожна людина перебуває в нерозривній єдності двох своїх сторін: зовнішнього світу («людина в світі»), що виділяє її серед інших як автономного індивіда, та внутрішнього світу («світ у людині»), що з'єднує її з усім сущим, з усім людством. Тобто, людину як таку завжди представляють дві її нерозривні іпостасі: онтична і онтологічна; неповторний індивід з центром Я, що знаходиться в світі і сприймає світ як поза собою, та водночас повнота, яка завжди присутня в ній як особистості. Разом ці дві сторони цілісної людини представляють її єдину сутність, «людиномірну» і «людиномірну» одночасно, увідповіднення та злагодженість дій яких означають гармонію як у самій людині, так і людини з усіма її середовищами, в тому числі соціальним, політичним, культурним, релігійним і т. д.

З раціональної точки зору тепер надзвичайного значення для

двоскладної природи і людини, і суспільства набуває мета розвитку процесів, яка здатна впливати на їх майбутнє, визначати як нові можливості та шляхи розвитку на більш високому рівні, так і розкривати безплідність та безрезультативність завідомо сфальшованих цілей, що тільки сприяють занепаду чи розвалу системи. На рівні людини це зокрема повертає до переосмислення релігійної віри як специфічної мети її саморозвитку, закладеної в природі людини як роду, єдиної через існування Третього з усім світом та всім людством у його історичному минулому та, навіть, найближчому прийдешньому [33]. На рівні суспільства це означає необхідність чіткого встановлення та неухильного дотримання ним мети як умови його розвитку. На рівні влади – дотримання всіх своїх демократичних зобов'язань та реформаційних перетворень, без яких розвинуте громадянське суспільство існувати не може.

Таке сучасне наукове розуміння людини ставить її в центр будь-якого цивілізованого суспільства, вимагає від влади забезпечення умов для її гармонійного розвитку, потребує визнання її як найбільшої цінності та, відповідно, трансформації науки, освіти та навіть сучасних процесів державотворення на гуманістичних засадах. Як зазначається в Хартії трансдисциплінарності: «Кожна людина належить до якоїсь національності, але, як мешканець Землі, є також транснаціональною істотою. Визнання міжнародним законом цієї подвійної належності – національної і планетарної – одна із цілей трансдисциплінарного дослідження» [34].

Для системи освіти як процесу практичного удосконалення людини та професійно залучених до неї інтелігентів-гуманітарієв це означає необхідність донесення нових, найсучасніших знань про людину, про її можливості та закономірності саморозвитку, про сенс життя й суспільної діяльності, про перспективи її виходу на більш високі щаблі еволюціонування, які пов'язані з новими життєвими смислами, цінностями, цілями тощо. Такі знання сьогодні необхідні не тільки для людини як єдиної причини всіх криз, а і для суспільства в цілому, творчо не реалізована глибина якого здатна викликати все нові конфлікти в ньому, перетворюючись на прірву між потенціальним і реальним станом речей, між належним і дійсним, між індивідуумом і соціумом. Щодо освіти це означає необхідність її гуманізації та гуманітаризації. Іншими словами, необхідність створення сприятливих умов для самовизначення та самореалізації людини, для розкриття її творчого потенціалу та його реалізації в особистому, професійному та суспільному житті; а також розширення переліку та обсягу гуманітарних дисциплін, відкриття нових

курсів, дисциплін за вибором, не кажучи вже про повноцінне повернення в освітній процес з оновленим змістом такої світоглядної дисципліни як філософія.

Водночас це означає і розвиток духовності людини і суспільства, шлях до якої, як свого часу зазначав К. Ясперс, говорячи про аристократію духу, пролягає через освіту [35]. Адже духовність як вища, власно людська якість людини, без якої не тільки вона, а і все суспільство втрачає істинний сенс свого існування, формується саме в процесі освіти та виховання людини як особистості, де відбувається, згідно зі словником Ожегова С. І., формування внутрішньої моральної сили, начала, що визначає поведінку і дії особистості, такі її вищі потреби, як самореалізація, свобода, пізнання, любов тощо [36]. Іншими словами, мова йде про формування в процесі освіти такого світосприйняття, що забезпечує особистість певним алгоритмом поведінки, за якими вона здатна перебувати в гармонії і з самою собою, і з іншими людьми та суспільством, і з усім світом як цілим. Що ж до громадянського суспільства, то це його виключно людський об'єднуючий фактор, який через духовні та комунікативні процеси, що відображають глибинну сутність людського в людині, забезпечує порозуміння між різними людьми та групами в суспільстві.

ВИСНОВКИ.

Отже, сьогодні в суспільстві знову є запит щодо активної позиції інтелігенції як «суспільного капіталу» (П'єр Бурдьє), що гарантує його успішне майбутнє в історично нових умовах. Зрозуміти сутність потенціалу людини й суспільства, виробити відповідний світоглядний базис, сформувані вищі цінності, що здатні забезпечити взаємодію різних культур, народів, соціальних груп, донести їх до широкого загалу, в тому числі як нову ідеологію, є давно відомим, але по-новому сформованим і осмисленим завданням інтелігенції в сучасному світі, в тому числі й щодо формування громадянського суспільства. Першочерговим завданням інтелігенції залишається розвиток людини відповідно до вимог сучасності, її просвітництво як найбільшої цінності громадянського суспільства. А це можливо за умови більш високого розвитку самої інтелігенції, її морального і духовного розвитку, переорієнтації інтелектуалів з техніко-технологічного пошуку дисциплінарного та міждисциплінарного характеру на гуманітарний пошук трансдисциплінарного характеру.

REFERENCES:

- [1] Rublov, O.S. *Intelihehtsiia. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy* (2011). (T. 11). Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy.
- [2] Gouldner, A.U. (1979). *Budushcheye intelligentsii i stanovleniye novogo klassa*. Moskva: AST.
- [3] Yablonskyi, V.M., Andriichenko, T.V., & Bekeshkina, I.E. (2018). *Hromadianske suspilstvo Ukrainy: suchasni praktyky ta vyklyky rozvytku : analitychna dopovid*. Kyiv: NISD.
- [4] *Hromadianske suspilstvo v Ukraini: pohliad hromadian*. Vylucheno iz <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-ukraini-poglyad-gromadyan>.
- [5] Korniiievskiy, O., Sydorenko, D., & Pelivanova, N. (2021). Kliuchovi vyklyky dlia rozvytku hromadianskoho suspilstva, 2020. *Stan rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini u 2020 rotsi : materialy. shchorich. dop*. Kyiv: NISD.
- [6] *Novyi zvit: hlobalnyi spad demokratii pryskoryvsia*. Vylucheno iz <https://freedomhouse.org/uk/article/noviy-zvit-globalniy-spad-demokratii-priskoryvsia>.
- [7] Kuli-lvanchenko, K.K. (2019). Stanovlennia ta rozvytok vzaiemodii hromadianskoho suspilstva ta derzhavy: analiz doktrynalnykh dzherel ta zakonoproektnykh robit. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Seriya «Pravo», (56, 1), 54.
- [8] Shvab, K., & Mallere, T. (2020). COVID-19: Velikaya perezagruzka. 2020. Видалено iz <https://www.litlib.net/bk/135579/read>.
- [9] Kovalova H.P., & Danilian V.O. Ukraina u svitovykh hlobalizatsiinykh protsesakh: vyklyky i vidpovidi. *Naukovyi visnyk*. Seriya «Filosofia». Kharkiv: KhNPU, 2015. Vyp.45 (chastyna I).
- [10] Gardus M. *Revolutsiia i ideologiia. Prichiny porazheniia Yevromaydana*. Vilucheno iz <https://hvylya.net/analytics/politics/revolutsiia-i-ideologiia-prichiny-porazheniia-evromaydana.html>.
- [11] *Doslidzhennia: yak oliharkhy vplyvaiut na ekonomiku Ukrainy*. Vylucheno iz https://rus.lb.ua/economics/2017/03/27/362142_doslidzhennya_yak_oligarhi_vplyvaiut.html.
- [12] *Hromadianske suspilstvo v Ukraini: tsyfry i fakty*. Vylucheno iz <https://www.prostir.ua/?news=hromadyanske-suspilstvo-ukrajiny-tyfry-i-fakty>.
- [13] Yermolaiev rozpoviv pro naslidky borotby z oliharkhamy i vidkryttia rynku zemli. 7 chervnia 2021 r. Vylucheno iz <https://life.znaj.ua/386166-yermolayev-rozpoviv-pro-naslidki-borotbi-z-oligarhami-i-vidkryttia-rynku-zemli>.
- [14] Kal'noy, I. (2009). Grazhdanskoye soglasiye kak predposilka formirovaniia obshchestva. *Kul'tura narodov Prichernomor'ia*. (164).
- [15] Stepanova, O.K. (2003). «Intelligentsiia»: konkurentsii lokalizatsii v simvolicheskom prostranstve. *Professional'nyye gruppy intelligentsii*. Moskva: In-t sotsiologii RAN.
- [16] Shelling, F.V. (1998). *Sochineniia*. Moskva: Mysl'.
- [17] Mikhaylovskiy, N.K. (1897). *Zapiski sovremennika*. Sochineniia. Spb., (T. 5).
- [18] Kolonitskiy, B.I. Intelligent kontsa XIX – nachala XX veka: problemy identifikatsii (k postanovke voprosa). *Sotsial'naya istoriia rossiyskoy intelligentsii*. Vilucheno iz https://kpfu.ru/staff_files/F1272290290/_15_12__1_Socialnaya.istoriya2011.pdf.
- [19] Boborykin, P. (1904). Russkaya intelligentsiia. *Russkaya mysl'*. (12).
- [20] Pyrohovski zizdy u druhii polovyni KhIKh stolittia. Vylucheno iz <http://hismed.net/node/127>.
- [21] Bondarenko, O.V. (2008). Ukrainska intelihehtsiia yak fenomen vitchyznianoii istorii: pohliad suchasnyka. *Kultura narodov prychernomor'ia*. (134), 67.
- [22] Kizima, V.V. (2008). PG-dual'naya rol' intelligentsii v istorii. *Uchenyye zapiski Tavricheskogo natsional'nogo universiteta im. V. I. Vernadskogo*. Seriya «Filosofiya. Sotsiologiya». (3, 21), 12-17.
- [23] Kizima, V.V. (2009). Intelligentsiia, tsennosti i smysly v menyayushchemsya mire. *Kul'tura narodov Prichernomor'ia*. (164), 20.
- [24] Mamardashvili, M.K. (1990). *Kak ya ponimayu filosofiyu*. Moskva: Progress.

- [25] Shlemkevych, M. (1954). *Zahublena ukrainska liudyna*. Niu-York: Kliuchi.
- [26] Toynbi, A.Dzh. (1991). *Postizheniye istorii*. Moskva: Progress.
- [27] Lypynskyi, V. (1919-1926). *Lysty do brativ-khliborobiv pro ideiu i orhanizatsiiu ukrainskoho monarkhizmu*. Vylucheno iz <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3615/file.pdf>.
- [28] Kizima, V.V. (2010). Rol' intelligentsii v usloviyakh globalizatsii. *Rol' intelligentsii v formirovanii ideologii srednego klassa*. Simferopol'.
- [29] Il'in, I.L. (1948-1954). Nashi zadachi. V *poiskakh spravedlivosti*. Vilucheno iz <http://apocalypse.orthodoxy.ru/problems/072.htm>.
- [30] *Mul'tikulturalizm obremenyayet Yevropu*. Vilucheno iz https://mnienia.zahav.ru/Articles/2254/chto_obremenyayet_evropu.
- [31] Gurevich, P.S. (2012). Fenomen debiologizatsii cheloveka. *Chelovek v yedinstve sotsial'nykh i biologicheskikh kachestv*. Moskva: Knizhnyy dom «LIBROKOM».
- [32] Koen, Dzh.L., & Arato, E. (2003). *Grazhdanskoye obshchestvo i politicheskaya teoriya*. Moskva: Ves' Mir.
- [33] Nicolescu, B. (2012). Transdisciplinarity: the hidden third, between the subject and the object. *Human and Social Studies*. (1).
- [34] *Charter of Transdisciplinarity*. Вилучено із <http://web.archive.org/web/20041205093617/http://perso.club-internet.fr/nicol/ciret/english/charten.htm>.
- [35] Yaspers, K. (1994). Istoki istorii i yeye tsel'. *Smysl i naznacheniye istorii*. Moskva: Respublika.
- [36] Tolkovyy slovar' Ozhegova. Vilucheno iz <https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=7335>.